

Η Ευρώπη ως ιδέα, περιεχόμενο και ιστορική συνέχεια

Της Κατερίνας Σεραφείμ, Πτυχίο, Διδ.Δπλ. (Δημοσ. ΜΜΕ)
Επιστ. Συν. ΤΕΙ Δυτικής Μακεδονίας

Η πρώτη με διακριτά χαρακτηριστικά γνωρίσματα «ιδέα της Ευρώπης» με τη δική της ιστορία και έννοια αναδύεται με τη Γαλλική Επανάσταση. Δεν τη διακρίνουμε με σαφήνεια ούτε στις ελληνοκεντρικές απόψεις των αρχαίων Ελλήνων (ο Ηρόδοτος, ο Ισοκράτης, ο Αριστοτέλης διατύπωσαν γενικότερες διακρίσεις, ακόμα και όταν αναφέρονταν σαφέστερα στα ιδιαίτερα πολιτιστικά και πολιτικά χαρακτηριστικά του ελληνικού και του ευρωπαϊκού κόσμου σε σύγκριση με τον ασιατικό) ούτε στον ελληνιστικό κοσμοπολιτισμό, στην εξάπλωση του χριστιανισμού στον τότε γνωστό κόσμο και στην «οικουμενικότητα» της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας.

Βέβαια, κατά τη διάρκεια του Μεσαίωνα, στη Δυτική Ευρώπη θεμελιώδεις ενοποιητικοί παράγοντες αποτελούσαν το ιδεώδες της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας (Imperium) και η θρησκεία των χριστιανικών λαών, που απάρτιζαν μία οικογένεια, τη «χριστιανοσύνη» (Christianitas). Και οι δύο κινούνταν σε έναν κοινό ιδεολογικό παρονομαστή: την προοπτική της οικουμενικότητας. Άμεση συνέπεια αυτού ήταν το γεγονός ότι οι αντιλήψεις που διαμορφώνονταν για τους λαούς της Γηραιάς Ηπείρου και για τον τρόπο ενοποίησής τους να διαποτίζονται για αιώνες από τον κυρίαρχο αυτό δυϊσμό.¹ Παρ' όλο που οι ακρωτηριασμοί του Imperium και η αυτονόμηση μεγάλων τμημάτων της Δυτικής Ευρώπης ήταν συνεχείς, ακυρώνοντας έτσι τον οικουμενικό χαρακτήρα τους, η αυτοκρατορική ιδέα θα δεσπόζει στην πολιτική σκέψη και πρακτική τόσο του Βυζαντίου όσο και της Δύσης, όχι μόνο ως το τέλος του Μεσαίωνα αλλά ως το 17^ο αιώνα ως στοιχείο πολιτικής προπαγάνδας.

Η συνείδηση της κοινής χριστιανικής κληρονομιάς και η ρωμαϊκή αυτοκρατορική παράδοση θα αλληλοσυγκρούονται στη διάρκεια του Μεσαίωνα στη συνείδηση των ηγεμόνων και των απλών ανθρώπων, γεγονός που θα οδηγήσει στη διαμόρφωση μιας «εσωτερικής» ενότητας του χριστιανικού μεσαιωνικού κόσμου (Christiana communitas, Christiana societas). Σε αντίθεση μάλιστα με τη βυζαντινή Ανατολή όπου η Ορθοδοξία συνέδεε τους πιστούς σε μια παραδοσιακή κοινότητα πίστης, στη Δυτική Ευρώπη η «Christianitas» δεν περιορίστηκε αυστηρά στο θρησκευτικό της περιεχόμενο: Ήδη από τις αρχές του 5^{ου} αιώνα, ιδιαίτερα από την εποχή του De Civitate Dei (412-426) του Αγίου Αυγουστίνου, το «σώμα των χριστιανών» (Corpus Christianorum) είχε αρχίσει να εξελίσσεται σε μια περισσότερο σύνθετη θρησκευτικοπολιτική κοινότητα. Η κοινότητα αυτή θα αναφέρεται επί αιώνες με την αμφίσημη ονομασία «Respublica Christiana».²

¹ Ιωάννης Κ. Χασιώτης, *Αποζητώντας την ενότητα στην πολυμορφία: Οι απαρχές της ευρωπαϊκής ενότητας από το τέλος του Μεσαίωνα ως τη Γαλλική Επανάσταση*, Εκδόσεις Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1999, σ. 41.

² Ο όρος «Respublica Christiana» χρησιμοποιήθηκε από τον Πάπα Πίο το Β' κατά τη διάρκεια των Σταυροφοριών αναφερόμενος στην υπεράσπιση της Ευρώπης, της «δικής μας Ευρώπης», της «χριστιανικής Ευρώπης» όπως την αποκαλούσε. Για περισσότερα, βλ. Kevin Wilson & Jan van der Dussen, *The history of the idea of Europe*, Essay 1 "Europe to 1914: The making of an idea- The identification of Europe with Christendom", Routledge, London 1996, σ.σ. 34-36 και Padgen Anthony, "Europe: Conceptualizing a continent" στο Padgen Anthony (ed.), *The idea of Europe: from Antiquity to the European Union*, Woodrow Wilson Press & Cambridge University Press, USA 2006

Η ιδέα της “Respublica Christiana” ενισχυόταν κατά καιρούς από την προβολή της ανάγκης για αλληλεγγύη μεταξύ των «πιστών» έναντι των «απίστων». Η ανάγκη εκείνη –που εκφραζόταν με τη διάκριση των “christiani” έναντι των “barbari”- αναζωπύρωνε διαρκώς το όραμα της θρησκευτικής ενοποίησης του χριστιανικού κόσμου. Αλλά η αντίληψη για τη χριστιανική ενότητα, τόσο στην Ανατολή όσο και στη Δύση, ήταν οικουμενικού χαρακτήρα: γι’ αυτό και δεν ήταν – και δεν μπορούσε να είναι- «ευρωπαϊκή», αφού δεν συμβιβαζόταν εξ ορισμού με κανενός είδους γεωγραφικούς περιορισμούς και πολιτικές περιχαρακώσεις. Εξάλλου, το πολιτικο-θρησκευτικό ιδεώδες της οικουμενικότητας, το οποίο είχε κληροδοτήσει στο Μεσαίωνα η ρωμαϊκή αυτοκρατορική παράδοση, δεν περιοριζόταν επίσης στο στενό πλαίσιο της ευρωπαϊκής ηπείρου: απέβλεπε, θεωρητικά τουλάχιστον, στην παγκόσμια επικράτηση.³

Κατά τη διάρκεια των μεσαιωνικών χρόνων, ολοκληρώνεται ο εκχριστιανισμός της Ευρώπης. Από τότε η ευρωπαϊκή ταυτότητα παρουσιάζεται μέσα από την χριστιανική ταυτότητα. Αλλά ο Χριστιανισμός δεν γεννήθηκε στην Ευρώπη. Η θρησκεία αυτή προέρχεται από την Ιουδαία, διαδόθηκε πρώτα στη Μικρά Ασία, έπειτα στα παράλια της Μεσογείου και πολύ αργότερα στην Γηραιά Ήπειρο. Οι αραβικές κατακτήσεις είναι εκείνες που εξισλαμίζουν την Ανατολή και τη Βόρειο Αφρική εγκλωβίζουν για αιώνες το Χριστιανισμό στην Ευρώπη. Μπορούμε, λοιπόν, να πούμε ότι αρχικά το Ισλάμ διαμορφώνει την Ευρώπη περιορίζοντάς εκεί τη Χριστιανοσύνη (7^{ος} αιώνας) και ότι στη συνέχεια η Ευρώπη διαμορφώνεται εναντίον του Ισλάμ. Παρ’ όλο, όμως, που από τώρα η ευρωπαϊκή ταυτότητα μοιάζει να προβάλλει από τη χριστιανική ταυτότητα, ο Χριστιανισμός δεν είναι ούτε γενεαλογικός ούτε ίδιον της Ευρώπης. Η θρησκεία αυτή που προέρχεται από την Ιουδαία, διαδόθηκε πρώτα στη Μικρά Ασία, έπειτα ένθεν και ένθεν της Μεσογείου και κάλυψε την Ευρώπη πολύ αργότερα. Οι αραβικές κατακτήσεις είναι εκείνες που εξισλαμίζουν την Ανατολή και τη Βόρειο Αφρική, περιόρισαν, εγκλώβισαν και έκλεισαν για αιώνες το Χριστιανισμό στην Ευρώπη. Όπως υποστηρίζει ο Μορέν, «σε ένα πρώτο διάστημα, το Ισλάμ διαμορφώνει την Ευρώπη, εγκλείοντας εκεί τη Χριστιανοσύνη (7^{ος} αιώνας) και ότι σε ένα δεύτερο διάστημα η Ευρώπη διαμορφώνεται εναντίον του Ισλάμ, αναγκάζοντάς το να υποχωρήσει στο Πουατιέ (732 μ.Χ)».⁴

Οι πρώτες χρήσεις της “Europa” με σημασίες που εμπεριέχουν πολιτικό περιεχόμενο και όχι γεωγραφικό εντοπίζονται τον 8^ο μ.Χ αιώνα στην καρολίδεια αυτοκρατορία. Παλαιότερη πηγή αποτελεί ένα χρονικό του Ισίδωρου του Νεότερου από το Badajoz του 794, όπου γίνεται μνεία σε ένα αξιοσημείωτο γεγονός της ιστορίας της μεσαιωνικής Ευρώπης: τη νίκη του Καρόλου Μαρτέλλου στο Poitiers το 732 εναντίον των Αράβων. Περιγράφοντας ο Ισπανός χρονικογράφος με συντομία τη μάχη, χαρακτηρίζοντας τους άνδρες του Μαρτέλλου, που είχαν στρατολογηθεί από

(3rd edition), σ.43. Για το ρόλο της “Christianitas” βλ. Heikki Mikkeli, *Europe as an idea and an identity*, κεφ. 2 “Christendom and Europe in the Middle Ages – Christendom and European Unity”, Palgrave 1998, σ.σ 20- 24.

³ Ιωάννης Κ. Χασιώτης, *Αποζητώντας την ενότητα στην πολυμορφία: Οι απαρχές της ευρωπαϊκής ενότητας από το τέλος του Μεσαίωνα ως τη Γαλλική Επανάσταση*, Εκδόσεις Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1999, σ. 43, καθώς επίσης και Pocock J.G.A. “Some Europes in their history” στο Padgen Anthony (ed.), *The idea of Europe: from Antiquity to the European Union*, Woodrow Wilson Press & Cambridge University Press, USA 2006 (3rd edition), σ.59.

⁴ Βλ. Μορέν Εντγκάρ, *Να σκεφτούμε την Ευρώπη*, κεφ. 1.2 «Η Μεσαιωνική Ευρώπη», Εξάντας 1991, σ. 52.

διάφορες χώρες, ως “Europeenses”.⁵ Τριάντα χρόνια μετά τη μάχη, ο ίδιος γράφει: «Βγαίνοντας το πρωί από τα σπίτια τους οι Ευρωπαίοι αντικρίζουν τις καλοστημένες σκηνές των Αράβων».⁶

Η χρήση, λοιπόν, του όρου «Ευρώπη» έγινε συχνότερη στα χρόνια του Καρλομάγνου (768-814 μ.Χ). Η δημιουργία της αυτοκρατορίας του και η προσπάθειά του να καλλιεργήσει την αίσθηση της ενότητας μεταξύ των υπηκόων του ώθησε πολλούς πρώιμους ιστορικούς να θεωρούν τη συγκεκριμένη ιστορική περίοδο ως το «σημείο γέννησης της Ευρώπης». Ο Φράγκος μονάρχης αποκαλείται «ο σεβαστός αρχηγός της Ευρώπης» (Europae veneranda apex) και « βασιλιάς, πατέρας της Ευρώπης» (rex, pater Europae) και η επικράτειά του αντιπροσωπεύει, τον 9^ο αιώνα, ολόκληρη σχεδόν τη Δυτική Ευρώπη (tota occidentalis Europae).⁷ Οι χαρακτηρισμοί αυτοί υποδηλώνουν ότι η “Europa” των Καρολιδών δεν αντιστοιχούσε πια στα προγενέστερα ευρύτερα ρωμαιο-αυτοκρατορικά σχήματα. Πάντως, η χρήση του “Europa”, τόσο στο χρονικό του Ισίδωρου όσο και στους τίτλους του Καρλομάγνου και των διαδόχων του, δεν αποτελεί ένδειξη για τη συνειδητοποίηση κάποιας ιδιαίτερης «ευρωπαϊκής ταυτότητας» αλλά παραμένει ακόμα γεωγραφικός όρος.⁸ Η ιδεολογική, λοιπόν, βάση για τη συνένωση ποικίλων λαών που συμπεριλάμβανε η επικράτεια του Καρλομάγνου δεν θα πρέπει να συνδεθεί με την «ευρωπαϊκότητα» αλλά με τη χριστιανική και ρωμαϊκή «οικουμενικότητα». Βέβαια, πολλοί μελετητές υποστηρίζουν ότι το βασίλειο του Καρλομάγνου συνέπιπτε, με απόλυτη σχεδόν ακρίβεια, γεωγραφικά με την «Ευρώπη των έξι» που συγκροτήθηκε τη δεκαετία του '50.⁹

Παρά το γεγονός ότι η καρολίδεια αυτοκρατορία αναφέρεται ως η «πρώτη ενωμένη Ευρώπη», ενείχε κάποιους περιορισμούς όσον αφορά στην ευρωπαϊκή ενότητα. Καταρχήν, οι Φράγκοι δεν είχαν υπό τον έλεγχό τους ολόκληρη την Ευρώπη και η αίσθηση της ενότητας που επεδίωκαν να επιβάλλουν –πολλές φορές και με βίαια και βάρβαρα μέσα- δεν ήταν η ευρωπαϊκή ενότητα με το ουσιαστικό νόημα της λέξης. Επίσης, η Ιβηρική Χερσόνησος, η Βρετανία, η Σκανδιναβία, τα ανατολικά τμήματα της κεντρικής Ευρώπης και τα Βαλκάνια παρέμειναν εκτός της φραγκικής επικράτειας.

Το πιο καίριο σημείο, όμως, είναι ότι ο Καρλομάγνος κατόρθωσε να δημιουργήσει μια αυτοκρατορία ενώνοντας διάφορους λαούς αλλά ταυτόχρονα καλλιεργήσε έναν δυϊσμό και μια διχοτόμηση με την ευρύτερη ευρωπαϊκή έννοια, με

⁵ Βλ. Rougemont, Denis de, *The idea of Europe*, αγγλ. έκδ., Νέα Υόρκη-Λονδίνο 1966, σ.σ. 44-45.

⁶ Βλ. Βλ. Μορέν Εντγκάρ, *Να σκεφτούμε την Ευρώπη*, κεφ. 2 «Η Μεσαιωνική Ευρώπη», Εξάντας 1991, σ. 52.

⁷ Βλ. Rougemont, Denis de, *The idea of Europe*, αγγλ. έκδ., Νέα Υόρκη-Λονδίνο 1966, σελ. 46-47, Καραγεώργος Βασίλης, «Ο όρος «Ευρώπη» στις μεσαιωνικές πηγές», *Αντίδωρον πνευματικόν*, (τιμητ. τόμος Γερασιμ. Κονιδάρη), Αθήνα 1981, σ.σ. 5- 37, Heikki Mikkeli, *Europe as an idea and an identity*, κεφ. 2 “Christendom and Europe in the Middle Ages – Christendom and European Unity”, Palgrave 1998, σ. 20.

⁸ Ιωάννης Κ. Χασιώτης, *Αποζητώντας την ενότητα στην πολυμορφία: Οι απαρχές της ευρωπαϊκής ενότητας από το τέλος του Μεσαίωνα ως τη Γαλλική Επανάσταση*, Εκδόσεις Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1999, σ. 50

⁹ Reuter, Timothy, “Medieval Ideas of Europe and their modern historians” στο *History Workshop Journal*, vol. 33, σ.σ. 176-196 καθώς επίσης και Pocock J.G.A. “Some Europes in their history” στο Padgen Anthony (ed.), *The idea of Europe: from Antiquity to the European Union*, Woodrow Wilson Press & Cambridge University Press, USA 2006 (3rd edition), σ.σ. 63-64.

αποκορύφωμα το Σχίσμα των δύο Εκκλησιών, Ανατολικής και Δυτικής (Ορθόδοξης και Καθολικής). Θα ήταν, λοιπόν, υπερβολή να θεωρηθεί το βασίλειο του Καρλομάγνου ως η αφετηρία της ευρωπαϊκής σύγκλισης. Με άλλα λόγια, η ιδεολογική βάση για τη συνένωση των ποικίλων λαών που συμπεριλήφθηκαν στην καρολίδεια επικράτεια δεν θα πρέπει να συσχετιστεί με την «ευρωπαϊκότητα» αλλά με τη χριστιανική και ρωμαϊκή «οικουμενικότητα», καθώς ο ίδιος επιχείρησε να τις εξισώσει και να γίνει αυτός που θα συνεχίσει τη δυτική χριστιανο-ρωμαϊκή παράδοση.¹⁰

Μόλις το 14^ο αιώνα η λέξη «Ευρώπη» άρχισε να χρησιμοποιείται ευρέως από έναν μεγάλο αριθμό διανοουμένων και συγγραφέων. Από εδώ και στο εξής η Ευρώπη ταυτίζεται με τη Χριστιανοσύνη -δηλαδή Ευρωπαίοι είναι όσοι ενστερνίζονταν το Χριστιανισμό- ενώ εμφανή πλέον είναι τα φαινόμενα της οικονομικής ύφεσης, της κοινωνικής αναταραχής και γενικότερα της πολιτικής και θρησκευτικής κρίσης που θα κυριαρχούν στο προσκήνιο ως το τέλος του 15^{ου} αιώνα. Έπειτα από το θάνατο του Καρλομάγνου, η ιδέα της Χριστιανοσύνης απορροφά την ιδέα της Ευρώπης και οι διχασμοί της Χριστιανοσύνης τη διαλύουν.

Παρ' όλο, όμως, που από τώρα η ευρωπαϊκή ταυτότητα μοιάζει να προβάλλει από τη χριστιανική ταυτότητα, ο Χριστιανισμός δεν είναι ούτε γενεαλογικός ούτε ίδιον της Ευρώπης. Η θρησκεία αυτή που προέρχεται από την Ιουδαία, διαδόθηκε πρώτα στη Μικρά Ασία, έπειτα ένθεν και ένθεν της Μεσογείου και κάλυψε την Ευρώπη πολύ αργότερα. Οι αραβικές κατακτήσεις είναι εκείνες που εξισλαμίζουν την Ανατολή και τη Βόρειο Αφρική, περιόρισαν, εγκλώβισαν και έκλεισαν για αιώνες το Χριστιανισμό στην Ευρώπη. Όπως υποστηρίζει ο Μορέν, «σε ένα πρώτο διάστημα, το Ισλάμ διαμορφώνει την Ευρώπη, εγκλείοντας εκεί τη Χριστιανοσύνη (7^{ος} αιώνας) και ότι σε ένα δεύτερο διάστημα η Ευρώπη διαμορφώνεται εναντίον του Ισλάμ, αναγκάζοντάς το να υποχωρήσει στο Πουατιέ (732 μ.Χ)».¹¹

Το συμπέρασμα που προκύπτει είναι ότι η ενότητα και η ιδέα ενός ενοποιημένου κράτους προερχόταν από δύο πηγές στη μεσαιωνική Ευρώπη: από τη μία πλευρά την ιδέα μιας χριστιανικής κοινότητας και από την άλλη πλευρά την κληρονομιά της «οικουμενικότητας» της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Για το λόγο αυτό εν μέρει, η χρήση του όρου «Ευρώπη» έπαιρνε διάφορες μορφές. Αναφερόμενοι στην ενότητα της ηπείρου, ορισμένοι συγγραφείς εννοούσαν την πολιτική ενότητα, άλλοι την πνευματική ενότητα, αυτή των διανοουμένων. Για πολλούς, η Ευρώπη σήμαινε την ενότητα του χριστιανικού κόσμου, ταυτιζόταν με το Χριστιανισμό, ενώ για κάποιους αποτελούσε μια γεωγραφική ολότητα. Παράλληλα, η αίσθηση της ενότητας ήταν λανθάνουσα στη συμπεριφορά και στις πράξεις των Ευρωπαίων απέναντι στον εξωτερικό εχθρό, για παράδειγμα απέναντι στο Ισλάμ, στους Μογγόλους ή τους Τούρκους. Κανένα, δηλαδή, από τα συμφέροντα εντός της επικράτειας της Γηραιάς Ηπείρου δεν συνιστούσε επαρκές κίνητρο που θα ωθούσε προς μία ευρωπαϊκή σύγκλιση.

¹⁰ Ullman Walter, *Medieval Political Thought*, Harmondsworth: Penguin 1979, σ.σ. 58-73 και Heikki Mikkeli, *Europe as an idea and an identity*, κεφ. 2 “Christendom and Europe in the Middle Ages – Christendom and European Unity”, Palgrave 1998, σ. 20.

¹¹ Βλ. Μορέν Ενγκάρ, *Να σκεφτούμε την Ευρώπη*, κεφ. 1.2 «Η Μεσαιωνική Ευρώπη», Εξάντας 1991, σ. 52.

Από το 12^ο μ.Χ αιώνα, ο όρος «Ευρώπη» αποκτά νέες διαστάσεις. Αντί για μια περιορισμένη έννοια, επικράτησε μια ευρύτερη αντίληψη της «χριστιανικής οικουμενικότητας» που ταίριαζε καλύτερα στις ανάγκες της Εκκλησίας. Ετυμολογικά, η «Ευρώπη» δεν περιείχε κάποιο συναισθηματικό βάρος σε αντίθεση με τη Χριστιανοσύνη. Οι γεωγράφοι, όμως, εξακολουθούσαν να χρησιμοποιούν τον όρο με το προγενέστερο περιεχόμενό του.

Αν κάποιο είδος ενότητας ενυπήρχε στη μεσαιωνική Ευρώπη, μάλλον αφορούσε περισσότερο το πολιτισμικό παρά το πολιτικό επίπεδο. Κοινοί παρονομαστές ήταν οι παραδόσεις, τα ήθη και τα έθιμα –όπως τα πανεπιστημιακά ιδρύματα, ο φεουδαλισμός και η κουλτούρα των ιπποτών. Ο μοναχός Bartholomaeus Anglicus έγραφε το 13^ο αιώνα ότι όπως τα παλιά χρόνια η πόλη των Αθηνών ήταν η μητέρα των γραμμάτων και των τεχνών, η τροφός των φιλοσόφων και όλων των επιστημών, έτσι ήταν το Παρίσι τότε (το 13^ο αι. μ.Χ) όχι μόνο για τη Γαλλία αλλά για ολόκληρη την Ευρώπη.¹²

Η ευρωπαϊκή ενότητα που επικρατούσε κατά το Μεσαίωνα¹³ προερχόταν κατά κύριο λόγο από την «οικουμενικότητα της Χριστιανοσύνης» παρά από κοινές αποδεκτές πολιτικές απόψεις. Αντιπροσωπευτική είναι η σύνοψη του Bartlett για την «ευρωπαϊκότητα» της Ευρώπης:

«Ως το 1300 η Ευρώπη υπήρχε ως μία αναγνωρίσιμη πολιτισμική ολότητα. Αυτό μπορούσε να περιγραφεί με περισσότερους από έναν τρόπους αλλά κάποια κοινά χαρακτηριστικά της πολιτισμικής της όψης ήταν οι άγιοι, τα ονόματα, τα νομίσματα, οι καταστατικοί χάρτες, οι εκπαιδευτικές πρακτικές... Περί τα τέλη της μεσαιωνικής περιόδου, οι ονομασίες της Ευρώπης και οι κουλτούρες της ήταν περισσότερο ομοιόμορφες από ποτέ. Οι ηγέτες της Ευρώπης κατασκεύασαν νομίσματα και εξαρτιόνταν από την Ανώτατη Δικαστική Αρχή. Οι γραφειοκράτες της Ευρώπης μοιράζονταν την κοινή εμπειρία μιας ανώτερης εκπαίδευσης. Αυτό ήταν ο εξευρωπαϊσμός της Ευρώπης».¹⁴

Τον 14^ο αιώνα, ο Χριστιανισμός «θριαμβεύει», εκδιώκοντας τα υπόλοιπα θρησκευόμενα και μαζί τους κάθε αμφιβολία και αίρεση εναντίον του. Αξιοσημείωτο γεγονός εκείνης της εποχής αποτελούν οι Σταυροφορίες. Ενδιαφέρον είναι το γεγονός ότι οι Σταυροφόροι θεωρούν τον εαυτό τους αλλά και θεωρούνται από τους Βυζαντινούς και τους Μωαμεθανούς όχι ως Ευρωπαίοι αλλά ως Φράγκοι. Πράγματι, δεν είναι η Ευρώπη που επιχειρεί μια πρώτη εξωτερική αποίκιση. Είναι ο

¹² Το αγγλικό κείμενο είναι το ακόλουθο: “Just as in former times the city of Athens was the mother of liberal arts and letters, the nursemaid of philosophers and of all the sciences, so is Paris in our day, not only for France, but for the whole of Europe”, Βλ. Duroselle, Jean-Baptiste, *Europe. A History of its Peoples*, Viking, London, 1990, σ. 185.

¹³ Για τη «μεσαιωνική Ευρώπη» βλ. Chester Jordan W., “‘Europe’ in the Middle Ages” στο Padgen Anthony (ed.), *The idea of Europe: from Antiquity to the European Union*, Woodrow Wilson Press & Cambridge University Press, USA 2006 (3rd edition), σ.σ. 79-90.

¹⁴ Το ακριβές κείμενο είναι το ακόλουθο: “By 1300 Europe existed as an identifiable cultural entity. It could be described in more than one way, but some common features of its cultural face are the saints, names, coins, charters and educational practices... By the late medieval period Europe’s rulers everywhere minted coins and depended on chanceries: Europe’s bureaucrats shared a common experience of higher education. This is the Europeanization of Europe”, βλ. Barlett Robert, *The making of Europe. Conquest, Colonization and Cultural Change 950-1350*, Harmondsworth: Penguin Books, 1993, σ. 291.

Χριστιανισμός που επιδιώκει να επιστρέψει στις ρίζες του. Βέβαια, κατά τη διάρκεια των Σταυροφοριών, λαμβάνουν χώρα πολιτιστικές επιδράσεις που κατευθύνονταν από τους εξευγενισμένους Άραβες προς άκαμπτους Φράγκους ιππότες.

Ο 15^{ος} αιώνας και οι Νεότεροι Χρόνοι διαχωρίζουν την Ευρώπη από το Χριστιανισμό. Συγκεκριμένα, διαδίδεται η Χριστιανοσύνη στην Αμερική και η λαϊκή σκέψη στην Ευρώπη. Επομένως, μόνο η μεσαιωνική Ευρώπη μπορεί να ταυτιστεί με το Χριστιανισμό. Εντούτοις, όμως, και αυτή δεν παύει να είναι ετερογενής και διασπασμένη. Η θρησκεία που την ενώνει ταυτόχρονα τη διαιρεί. Ας μην ξεχνάμε ότι το χωρισμό μεταξύ Ανατολικής και Δυτικής Αυτοκρατορίας ακολουθεί το οριστικό σχίσμα μεταξύ Ορθοδοξίας και Καθολικισμού.

Την ίδια εποχή, σημειώνονται ανακατατάξεις και ξεσπάσματα που σηματοδοτούν την εμφάνιση της εκρηκτικής Ευρώπης. Είναι για το ξέσπασμα της Μεταρρύθμισης σε συνδυασμό με τη διάδοση των ιδεών, που ευνοείται από την ανακάλυψη της τυπογραφίας. Είναι το ξέσπασμα της Αναγέννησης μεταξύ Πίστης, Θρησκείας και Ανθρωπισμού. Είναι το οικονομικό, κοινωνικό, πολιτιστικό ξέσπασμα και η δημιουργία των Εθνικών Κρατών.

Αξίζει να σημειωθεί ότι ο όρος «Ευρώπη», ο οποίος από το 15^ο αιώνα και έπειτα άρχισε να απομακρύνεται από την έννοια της Χριστιανοσύνης, χρησιμοποιήθηκε κατά τους νεότερους χρόνους με βάση το ακόλουθο τρίπτυχο:

- Α. Για να εμφυσήσει στους Ευρωπαίους την αίσθηση ότι συν-ανήκουν, συμμετέχουν και μοιράζονται έναν κοινό πολιτισμό αλλά ταυτόχρονα και για να θωρακιστούν έναντι έξωθεν απειλών, κυρίως έναντι των Τούρκων.
- Β. Οι Ευρωπαίοι ταξιδιώτες ήταν πεπεισμένοι, έπειτα από τις περιπλανήσεις τους σε όλον τον κόσμο, για την ανωτερότητα του ευρωπαϊκού πολιτισμού συγκρινόμενου με τους πολιτισμούς των άλλων ηπείρων.
- Γ. Οι διαφωνίες μεταξύ των διαφόρων πολιτικών κομμάτων και φατριών που γεννήθηκαν στην Ευρώπη τόνιζαν την άμεση ανάγκη για ύπαρξη ενότητας και ασφάλειας στη Γηραιά Ήπειρο.¹⁵

Κατά τον 16^ο και 17^ο αιώνα, το Εθνικό Κράτος γίνεται απόλυτος άρχων απέναντι σε κάθε αρχή που θα ήθελε να είναι ανώτερη από αυτό. Ο Λόγος του κράτους υπερβαίνει στο εξής την υπερεθνική θρησκεία και το κράτος επιτυγχάνει να θέτει συχνά υπό την εξουσία του μια Εκκλησία, η οποία έχει τη τάση να ταυτίζεται με το έθνος, κυρίως στην Ευρώπη της Μεταρρύθμισης. Χαρακτηριστικό είναι ότι η γενίκευση του όρου Ευρώπη, σε βάρος του όρου Χριστιανοσύνη, αντιστοιχεί ακριβώς στην πλήρη ηγεμονία των Εθνικών Κρατών. Έτσι από τον 16^ο μέχρι το τέλος του 18^{ου} αιώνα, τα Εθνικά Κράτη καταλαμβάνουν την ευρωπαϊκή σκηνή, όχι μόνο απομακρύνοντας κάθε ελπίδα μιας αυτοκρατορικής ή θεοκρατικής παλινόρθωσης, μα και κατορθώνοντας να εμποδίσουν κάθε ηγεμονία ενός μόνο κράτους επί της Ευρώπης.

Με πολύ εύστοχο τρόπο ο Εντγκάρ Μορέν σημειώνει ότι «η σύγχρονη Ευρώπη διαμορφώνεται χάνοντας τον Αρχαίο Κόσμο (πτώση του Βυζαντίου 1453),

¹⁵ Για το τρίπτυχο βάσει του οποίου ερμηνεύτηκε ο όρος «Ευρώπη» βλ. Burke Peter, “Did Europe exist before 1700 ?” στο *History of European Ideas*, Vol. 1 1980, σ.σ 21-29.

ανακαλύπτοντας το Νέο Κόσμο (1492) και αλλάζοντας τον Κόσμο (Κοπέρνικος 1473-1543)... Η σύγχρονη Ευρώπη ξεπηδά από τη μεταμόρφωση κι αρχίζει το πέταγμά της πάνω στον Κόσμο, όπως ένα φτερωτό έντομο που βγαίνει από μια χρυσαλλίδα. Αυτό που κυοφορούσε το τέλος του Μεσαίωνα παίρνει νέα μορφή και νέα δύναμη. Είναι τα μοναρχικά κράτη, ο αστισμός στις πόλεις, ο εμπορικός, χρηματιστικός και ήδη βιομηχανικός καπιταλισμός. Η μεσαιωνική Ευρώπη εμπειρείε ήδη διασπάσεις και ρήξεις. Η σύγχρονη Ευρώπη ανατινάζει τη Χριστιανοσύνη και διαμορφώνεται με αυτό και μέσα σε αυτό το ξέσπασμα».¹⁶

Πρόκειται για το ξέσπασμα της Μεταρρύθμισης· το ξέσπασμα της Αναγέννησης μεταξύ Πίστης και Λόγου, Θρησκείας και Ανθρωπισμού· είναι το οικονομικό, κοινωνικό, πολιτιστικό ξέσπασμα· είναι το ξέσπασμα της Ευρώπης σε εθνικά κράτη. Η γενίκευση του όρου «Ευρώπη» σε βάρος του όρου «Χριστιανοσύνη» αντιστοιχεί ακριβώς στην πλήρη ηγεμονία των εθνικών κρατών. Παραδόξως, κατά τη διάρκεια του 18^{ου} αιώνα, η έννοια «Ευρώπη» ενώνει μια ήπειρο τεμαχισμένη σε κράτη που σχεδόν αδιάλειπτα διεξάγουν πολέμους μεταξύ τους. Αντιστοιχεί, δηλαδή, στην εποχή που συζευγνύει τις εθνικές ηγεμονίες, τους πολέμους, το Δίκαιο των ανθρώπων, την ισορροπία των δυνάμεων. Οι πόλεμοί της εμποδίζουν κάθε ενοποιητική ηγεμονία και συντηρούν τον πολυκεντρισμό. «Όταν, όμως, τα Εθνικά Κράτη μετατραπούν σε Έθνη-Κράτη, όταν οι πόλεμοι γίνουν μαζικοί και ολότελα εθνικοί, όταν οι πρόοδοι στον εξοπλισμό επιτρέψουν τις εκατόμβες σε μεγάλη κλίμακα, τότε λοιπόν η Ευρώπη θα φθάσει στο απόγειό της και θα βυθιστεί στην άβυσσο».¹⁷

Η επαναστατική Γαλλία του 18^{ου} αιώνα είναι το πρώτο ολοκληρωμένο μοντέλο Έθνους-Κράτους. Έκτοτε, το Έθνος-Κράτος καθίσταται ταυτόχρονα η πηγή, η βάση και η έδρα μιας νέας θρησκείας καθαρά σύγχρονης. Το Έθνος-Κράτος μεταβάλλεται σε μυθική κοινότητα, όπου οι πολίτες γίνονται τα «παιδιά της πατρίδας», αδελφωμένοι και ασπαζόμενοι την ίδια θρησκεία. Αντιλαμβάνεται κανείς ότι με αφετηρία αυτό το μυθικό, συναισθηματικό και θρησκευτικό σύμπλεγμα αναπτύσσεται το ισχυρότατο συναίσθημα της Πατρίδας- Οίκου και ότι με απαρχή την εθνική αδελφοσύνη μπόρεσε να ξεπηδήσει η ιδέα του «κοινού αίματος», η οποία κατά γράμμα έγινε πολλές φορές ρατσιστική.

Μέσα στο Έθνος-Κράτος, το άτομο βρίσκει το θεμέλιο της ταυτότητάς του, ταυτόχρονα στο οικογενειακό, εθνικό του περιβάλλον και στη μυθολογική-πραγματική συγγένεια προς το Έθνος του. Συγχρόνως, η ιστορική απειλή του εχθρού παίζει έναν αποφασιστικό ρόλο στην αποκρυστάλλωση και την έξαρση της εθνικής ταυτότητας. Συνδέει την ύπαρξη του Έθνους με αυτήν του πολίτη στις σχέσεις ζωής, θανάτου, ελευθερίας και υποδούλωσης.

Για το Ναπολέοντα, η ιδανική Ευρώπη είναι η «Γαλλική Ευρώπη». Κατά την άποψή του, η Γαλλία μπορούσε να ηγηθεί των υπολοίπων εθνών-κρατών, γεγονός που θα μετέτρεπε την Ευρώπη σε ομοσπονδιακό κράτος της ή σε τμήμα της ανερχόμενης γαλλικής αυτοκρατορίας. Το Παρίσι θα γινόταν η μητρόπολη της

¹⁶ Μορέν Εντγκάρ, *Να σκεφτούμε την Ευρώπη*, κεφ. «Η εκρηκτική Ευρώπη», Εξάντας 1991, σ.59.

¹⁷ Μορέν Εντγκάρ, *Να σκεφτούμε την Ευρώπη*, κεφ. «Η εκρηκτική Ευρώπη», Εξάντας 1991, σ. 69, καθώς επίσης και Fontana Biancamaria, “The Napoleonic Empire and the Europe of Nations” στο Padgen Anthony (ed.), *The idea of Europe: from Antiquity to the European Union*, Woodrow Wilson Press & Cambridge University Press, USA 2006 (3rd edition), σ.σ.116- 128.

Ευρώπης και η γαλλική η κυρίαρχη εθνικότητα. Η κοσμοπολίτικη Ευρώπη θα ήταν υποταγμένη στο γαλλικό πολιτισμό. Αυτή η εξομείωση της Γαλλίας με την Ευρώπη θεωρήθηκε από τους διανοούμενους του 18^{ου} αιώνα ένα πρωτόγνωρο φαινόμενο καθώς η Γαλλία αντιπροσώπευε τον πολιτισμό και το ευρωπαϊκό ιδεώδες *par excellence*. Στα τέλη του 18^{ου} αιώνα, αυτή η φιλογαλλική ευφορία προκάλεσε γενικευμένη αντίδραση σε ό,τι σχετιζόταν με τη συγκεκριμένη χώρα, κυρίως με τη γλώσσα και τον πολιτισμό, ιδιαίτερα στις Κάτω Χώρες, τη Γερμανία και τη Βρετανία. Το όνειρο του Ναπολέοντα για μια ενωμένη Ευρώπη υπό την ηγεμονία της Γαλλίας δεν πραγματοποιήθηκε ποτέ. Εξόριστος στο νησί της Αγίας Ελένης το 1816, παραδέχθηκε με πικρία ότι τα ιδανικά του δεν ήταν τίποτε άλλο από ένα ευχάριστο όνειρο, μια ουτοπία την εποχή που ο εθνικισμός, οι συντηρητικές αρετές και η αδιαφορία ήταν φαινόμενα διαδεδομένα στην Ευρώπη.¹⁸

Η ευρωπαϊκή «ισορροπία» του 18ου αιώνα ανατρέπεται κατά τη διάρκεια του 19^{ου}. Την μοναρχία ελέω Θεού διαδέχονται οι συνταγματικές μοναρχίες και οι δημοκρατίες, ενώ έκδηλος είναι ο πολλαπλασιασμός των ευρωπαϊκών Εθνών-Κρατών και η γενικευμένη αφύπνιση των υπόδουλων εθνοτήτων που αποβλέπουν στη χειραφέτησή τους. Είναι, λοιπόν, φανερό ότι η Ευρώπη του 19^{ου} αιώνα αποτελεί το μεγαλύτερο επιθετικό παράγοντα των Νεότερων Χρόνων.

Οι σαρωτικές αλλαγές που έλαβαν χώρα στα τέλη του 18^{ου} και στις αρχές του 19^{ου} αιώνα σηματοδότησαν τη λήξη μιας περιόδου για την Ευρώπη, όπου η Γηραιά Ήπειρος αντιμετωπιζόταν ως μια πολιτισμική και πολιτική ολότητα με κοινή ιστορική και πνευματική κληρονομιά. Αυτή, όμως, η θεώρηση της Ευρώπης δεν είχε κάποια λογική βάση, γεγονός που έγινε αντιληπτό κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα. Αντιθέτως, άρχισε να επικρατεί μία νέα αντίληψη που δεν είχε τις ρίζες της στο ιστορικό παρελθόν.

Κάτω από την επίδραση των δημοκρατικών ιδεωδών που εμφανίστηκαν γύρω στο 1840, επήλθε μια σημαντική αλλαγή στην ιστορική αντίληψη για την ιδέα της Ευρώπης. Μέχρι τα μέσα του 19^{ου} αιώνα η καταγωγή της σύγχρονης Ευρώπης ήταν αναπόφευκτα συνδεδεμένη με την πτώση της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Η επικράτηση του Χριστιανισμού θεωρήθηκε το εναρκτήριο σημείο του ευρωπαϊκού πολιτισμού. Χρειάστηκε το 1846 ένας Άγγλος τραπεζίτης, ο George Grote (1794-1871), να εκδώσει σε βιβλίο την ελληνική ιστορία, γεγονός που προκάλεσε την επανεκτίμηση των θεωριών για την προέλευση της Ευρώπης. Τώρα πια η Αθηναϊκή Δημοκρατία εκλαμβάνονταν ως το λίκνο του ευρωπαϊκού πολιτισμού. Ο Grote ήταν ο πρώτος που επεσήμανε τη συμβολή της αρχαίας Αθήνας στην εγκαθίδρυση ενός δημοκρατικού προτύπου. Σημαντική στο σημείο αυτό είναι η επισήμανση του Pim den Boer ότι καθώς οι καιροί χαρακτηρίζονται από μια προσπάθεια πολιτικού εκδημοκρατισμού, θα ήταν χρήσιμο να εκτείνουμε την ιστορία της Ευρώπης στο απώτερο παρελθόν και να θέσουμε τα ιδεώδη της δημοκρατίας και της ελευθερίας που αναπτύχθηκαν στην αρχαία Ελλάδα ως το σημείο απαρχής της Ευρώπης.¹⁹

Παράλληλα, την ίδια εποχή εμφανίζεται και διαδίδεται ευρέως η έννοια του ευρωπαϊκού πολιτισμού ως ανώτερου σε σχέση με τους πολιτισμούς των άλλων

¹⁸ Thompson Martyn P., “Ideas of Europe during the French Revolution and Napoleonic Wars” στο *Journal of the History of Ideas*, vol. 55, 1994, σ. 39.

¹⁹ den Boer Pim, “Europe to 1914: the making of an idea” στο *History of the idea of Europe*, The Open University, Routledge, revised edition 1995, σ. 74.

ηπείρων, ενώ το ζήτημα της «ευρωπαϊκότητας» αποτελούσε το αγαπημένο αντικείμενο των διανοούμενων. Παράλληλα, η γένεση των εθνών-κρατών, που δρούσαν ως ανεξάρτητες πολιτικές οντότητες, δεν άφηνε πολλά περιθώρια για τη διαμόρφωση μιας κοινής ευρωπαϊκής πορείας. Η ιδέα της οικονομικής σύγκλισης, της δημιουργίας μιας κοινότητας εθνών, περιφερειών και ανθρώπων, άρχιζε πια να κερδίζει έδαφος καθώς το ενδεχόμενο μιας οικονομικής συμμαχίας ήταν για τους ηγέτες ελκυστικό. Παρ' όλα αυτά, η ιδέα αυτή παρέμεινε λανθάνουσα κατά το 19^ο και στις αρχές του 20ου αιώνα αλλά αναζωπυρώθηκε στα χρόνια που ακολούθησαν το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, χαράζοντας το δρόμο για τη δημιουργία της Ευρωπαϊκής Κοινότητας. Όπως επισημαίνει ο Thompson, η Ευρώπη παρέμεινε ως ιδέα μόνο στα χαρτιά και συνέχισε να είναι μια κοινότητα που στηρίχθηκε στη διαφορετικότητα.²⁰

Η ευρωπαϊκή «ισορροπία» του 18ου αιώνα παρεκτρέπεται κατά τη διάρκεια του 19^{ου}. Την μοναρχία της Θείας δικαιοσύνης διαδέχονται οι δημοκρατικές μοναρχίες και οι δημοκρατίες, ενώ έκδηλος είναι ο πολλαπλασιασμός των ευρωπαϊκών Εθνών-Κρατών και η γενικευμένη αφύπνιση των υπόδουλων εθνοτήτων αποβλέπουν στη χειραφέτησή τους. Είναι, λοιπόν, φανερό ότι η Ευρώπη του 19^{ου} αιώνα αποτελεί το μεγαλύτερο επιθετικό παράγοντα των Νεότερων Χρόνων.

Ο εκβιομηχανισμός της Ευρώπης κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα επέφερε ριζικές αλλαγές και συνέβαλε στη δημιουργία και την καταστροφή ενός αισθήματος «ευρωπαϊκότητας». Από τη μια πλευρά, η ανάπτυξη των μέσων επικοινωνίας καθώς και η καθιέρωση ενός πληρέστερου εκπαιδευτικού συστήματος που οδήγησε ένα μεγάλο αριθμό ατόμων σε μια αρτιότερη γνώση της γεωγραφίας και της πολιτικής της Ευρώπης. Από την άλλη πλευρά, το περιεχόμενο της «ευρωπαϊκότητας» υποτιμήθηκε καθώς ο εκβιομηχανισμός συνδέθηκε άμεσα με τη διαδικασία οικοδόμησης των εθνών, γεγονός που δεν οδήγησε σε μια σταθερότητα στην Ευρώπη αλλά αντιθέτως συνετέλεσε στη γέννηση του εθνικισμού και των επιπτώσεων που τον ακολούθησαν.

Ο 20ος αιώνας σηματοδοτείται από ολέθριες πολεμικές συγκρούσεις και ανακατατάξεις, οι οποίες διαδραματίζουν καταλυτικό ρόλο στη διαμόρφωση μιας νέας ευρωπαϊκής συνείδησης και ταυτότητας καθώς και στη συγκρότηση της ενιαίας Ευρώπης. Τα Έθνη-Κράτη μπορεί, τώρα πια, να διαθέτουν μια ενότητα, εντούτοις, όμως, χαρακτηρίζονται από εθνική, οικονομική και πολιτιστική ετερογένεια.

Στο πολιτικό επίπεδο, οι τάσεις αυτές εκφράστηκαν στο εσωτερικό της Ευρώπης με τη μορφή ενός κραυγαλέου εθνικιστικού σωβινισμού και με τη μορφή ιμπεριαλισμού. Ο νέος ευρωπαϊκός διεθνισμός των διανοούμενων και των σοσιαλιστών αποτελούσε στην ουσία προνόμιο μιας μικρής μειοψηφίας. Με άλλα λόγια, από το 1914 ως το 1945, η έννοια της Ευρώπης ως ολότητα, με κύριο χαρακτηριστικό την ενότητα, άρχισε να διαβρώνεται, προετοιμάζοντας το έδαφος για το ξέσπασμα των δύο παγκοσμίων πολέμων και τις καταστροφικές τους συνέπειες.

Πριν, λοιπόν, από τη Γαλλική Επανάσταση, ο όρος Ευρώπη χρησιμοποιούταν αποκλειστικά για να προσδιορίσει γεωγραφικά την ήπειρο. Κατά τους αρχαιοελληνικούς χρόνους, είχε συσχετιστεί με την **έννοια της ελευθερίας**, τον 15^ο

²⁰ Thompson Martyn P., "Ideas of Europe during the French Revolution and Napoleonic Wars" στο *Journal of the History of Ideas*, vol. 55, 1994, σ.σ. 37-58.

αιώνα με τη Χριστιανοσύνη, τον 16^ο αιώνα με την «πολιτική της ισορροπίας των δυνάμεων» και τον 18^ο αιώνα με τον πολιτισμό.

Αυτοί, όμως, οι συσχετισμοί δεν μπορούν να θεωρηθούν σταθεροί και χρονικά αμετάβλητοι. Μάλλον πρόκειται για χρονικούς και εννοιολογικούς προσδιορισμούς που εισάγονται κατά καιρούς στο δημόσιο διάλογο σχετικά με την Ευρώπη σε διάφορα ιστορικά επίπεδα. Έπειτα από τη Γαλλική Επανάσταση και τις τεράστιες αλλαγές που επέφερε στο πολιτικό, κοινωνικό και ιδεολογικό επίπεδο, εκ των πραγμάτων επικράτησε η άποψη να αντιμετωπίζονται τα φαινόμενα και οι αντιλήψεις ως προϊόντα της ιστορικής εξέλιξης. Η ιστορική αυτή θεώρηση χρησιμοποιήθηκε τόσο για να υπερασπιστεί παραδοσιακές ευρωπαϊκές αξίες και το status quo όσο και για να ενθαρρύνει το μέλλον και τις νέες προοπτικές που διανοίγονταν για τη Γηραιά Ήπειρο. Αξίζει να σημειωθεί ότι η ανάδυση μιας ισχυρής Ευρωπαϊκής Ιδέας, προς τα τέλη του 18^{ου} και τις αρχές του 19^{ου} αιώνα, συνδέεται με αλλαγές στην ερμηνεία της ιστορίας και των εννοιών της κουλτούρας και του πολιτισμού, πολλές φορές κάτω από την επίδραση των εθνικιστικών κινημάτων που αναπτύχθηκαν.

Η ερμηνεία των όρων «κουλτούρα» και «πολιτισμός» συνδέονται άμεσα με την αντίληψη που επικράτησε για την Ευρώπη από το 1914 ως το 1945. Άμεσο επακόλουθο του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου και της Ρωσικής Επανάστασης ήταν να εμφανίζεται η Ευρώπη ως ένας πολιτισμός που διέρχεται κρίση: οι παλιές αξίες θρυμματίστηκαν, ενώ η πολιτική και η κοινωνία έμοιαζαν να ακουμπούν σε σαθρά θεμέλια. Μέσα σε αυτό το κλίμα, οι διανοούμενοι προέβαλαν διαφορετικά οράματα για μία «νέα Ευρώπη», παρόλο που ο εθνικισμός της παλαιάς Ευρώπης εξακολουθούσε να κυριαρχεί στην πολιτική σκέψη.

Στα χρόνια που ακολούθησαν αμέσως μετά το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, με τον εθνικισμό να υπόκειται σε διαρκή αμφισβήτηση και με τις ΗΠΑ και τη Σοβιετική Ένωση να κυριαρχούν στην πολιτική και ιδεολογική σκηνή, παρατηρούνται κινήσεις προς την κατεύθυνση της οικονομικής και πολιτικής συνεργασίας στη Δυτική Ευρώπη. Πρόκειται για τις πρώτες προσπάθειες προς την ευρωπαϊκή σύγκλιση, με την έννοια της ουσιαστικής συμμετοχής των κρατών και όχι απλώς με τη διακήρυξη ιδεαλιστικών σχεδίων για την Ευρώπη. Για πρώτη φορά τίθενται επί τάπητος ζητήματα όπως η Ευρωπαϊκή Κοινότητα, ο ρόλος των εθνικών κρατών στη σύγχρονη Ευρώπη, η ευρωπαϊκή ταυτότητα, η κοινή συνείδηση και η σύγχρονη ερμηνεία της «ιδέας της Ευρώπης».

Αξιοσημείωτο είναι ότι από τους αρχαιοελληνικούς χρόνους μέχρι σήμερα, η ιδέα της Ευρώπης εκτείνεται σε δύο επίπεδα και περιστρέφεται γύρω από δύο ευρεία θέματα: από τη μία πλευρά «η Ευρώπη και οι άλλοι» -όπου ο όρος «άλλοι» αναφέρεται στους Ασιάτες, τους Τούρκους, τους Ρώσους και τους Αμερικανούς, λειτουργώντας σε αντιπαράθεση- και από την άλλη, η Ευρώπη αντιμετωπίζεται ως μία «κοινοπολιτεία εθνών», ως μία Ευρώπη που μοιράζεται κοινές πολιτικές, κοινωνικές και θρησκευτικές αξίες, ως μία Ευρώπη που χαρακτηρίζεται από μία ομοιογένεια μέσα στην ποικιλομορφία της. Καθώς προχωρούμε στον 21^ο αιώνα, όλες οι παλιές ταυτίσεις της Ευρώπης, όπως ο γεωγραφικός προσδιορισμός, η εξίσωση με την πολιτική ελευθερία, ο συσχετισμός με τη Χριστιανοσύνη, η σύνδεση με την κουλτούρα και τον πολιτισμό, όλες ενώνονται με μία σύγχρονη σχέση.

Πολύ εύστοχα ο Μορέν ορίζει τη σύγχρονη Ευρώπη ως τον καρπό μιας μεταμόρφωσης και δεν έχει παύσει να ζει διαρκώς η ίδια μεταμορφώσεις: «από την Ευρώπη των Κρατών στην Ευρώπη των Εθνών-Κρατών, από την Ευρώπη της “balance of powers” στην Ευρώπη της “εκρυθμίας” και της παρεκτροπής, από την εμπορική Ευρώπη στη βιομηχανική Ευρώπη, από την Ευρώπη του Απογείου στην Ευρώπη της Αβύσσου, από την Ευρώπη κυρίαρχο του κόσμου στην υπό κηδεμονία επαρχία Ευρώπη. Η ταυτότητά της, κατ’ αυτόν τον τρόπο, δεν ορίζεται ενάντια στις μεταμορφώσεις, αλλά μέσα στις μεταμορφώσεις».²¹

Σε γενικές γραμμές, ο ορισμός της Ευρώπης που επικρατεί στις μέρες μας είναι «**ενότητα μέσα στην πολυμορφία**». Η Ευρώπη παρουσιάζεται ως η ήπειρος που δεν υπέκυψε ποτέ σε ένα και μόνο ηγέτη, που δεν ενδύθηκε έναν και μοναδικό πολιτισμό αλλά που βρίσκεται σε μία διαρκή συζήτηση σχετικά με τις ρίζες της, τις αξίες της και τον πολιτισμό της. Με άλλα λόγια, είναι ένας ζωντανός οργανισμός σε συνεχή μεταβολή και εγρήγορση. Για το λόγο αυτό, δεν είναι δυνατό να θεωρηθεί ότι διαθέτει ένα σταθερό πυρήνα, μια συγκροτημένη, διαμορφωμένη και αμετάβλητη πολιτιστική ταυτότητα.

Οι δυσκολίες ορισμού του ευρωπαϊκού χώρου και του ευρωπαϊκού είδους

Διαπιστώνουμε, λοιπόν, ότι από τον 15^ο αιώνα και εξής, η Ευρώπη είναι ο χώρος του ιστορικού στροβίλου και ο χώρος μιας έντονης πολιτικής, στρατιωτικής, οικονομικής, μορφωτικής και πολιτιστικής δραστηριότητας. Είναι η Ευρώπη της πάλης των ιδεών, των ταξικών αγώνων, της αστικής τάξης, του καπιταλισμού, της βιομηχανίας, της επιστήμης και της προόδου.

Διερευνώντας τον υπόλοιπο κόσμο, αντιλαμβανόμαστε ότι όλο και πιο πολύ ανήκουμε στην Ευρώπη. Τον 19^ο αιώνα, η συμμετοχή αυτή γίνεται αισθητή με διάφορους τρόπους. Προς το 1800, εμφανίζεται ο όρος «εξευρωπαϊσμός», που δηλώνει την προτίμηση για κάτι που είναι καθαρά ευρωπαϊκό. Προς το 1830, το ρήμα «εξευρωπαϊζω» μαρτυρεί ότι παρέχουμε στον κόσμο καλύτερο πολιτισμό. Τότε εκδηλώνεται υπεροπτικά ένα ευρωπαϊκό σύμπλεγμα ανωτερότητας πάνω σε κάθε άλλο πολιτισμό. Δεν είναι πλέον μόνο οι εξω-ευρωπαϊκοί πολιτισμοί που μοιάζουν καθυστερημένοι, είναι και οι μη ευρωπαϊκές φυλές που φαίνονται κατώτερες.

Στο τέλος του 19^{ου} αιώνα, τη στιγμή των σπουδαιότερων αποικίσεων και της ηγεμονίας πάνω στον κόσμο, η Ευρώπη θεωρεί τον εαυτό της φορέα της αληθινής πολιτιστικής αποστολής προς τους βαρβάρους. Τρέφει δε το μύθο περί ανωτερότητας των λευκών ανθρώπων, μεταξύ των οποίων διακρίνονται οι ανώτεροι των ανωτέρων, οι ψηλοί, ξανθοί Άριοι. Αυτός ο ρατσισμός, αρχικά αγγλοσαξονικός και μετά γερμανικός, διαλύει ταυτόχρονα κάθε ευρωπαϊκή αλληλεγγύη, πράγμα που επαληθεύεται με την επιδείνωση των εθνικισμών και τις αντιζηλίες για τις αποικίες, τις αγορές, τους «ζωτικούς χώρους».

Σε αντίθεση με τους εθνικισμούς, το όνειρο των «Ηνωμένων Κρατών της Ευρώπης» αποκτά τη σύσταση ενός συστήματος ιδεών όπου αλληλοσυνδέονται η χειραφέτηση των εθνοτήτων, το δημοκρατικό πολίτευμα και η ευρωπαϊκή ομοσπονδία. Μετά το 1918, η ιδέα των Ηνωμένων Κρατών της Ευρώπης κλονίζεται

²¹ Μορέν Εντγκάρ, *Να σκεφτούμε την Ευρώπη*, κεφ. 4 «Μια αβάσιμη βάση», Εξάντας 1991, σ.σ. 78-79.

από τη διεθνιστική ιδέα των μπολσεβίκων, για να ξαναγεννηθεί στο δυτικό τμήμα της ηπείρου μετά το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου.

Από τον ψυχρό πόλεμο ως το 1989, μια νέα διαίρεση χωρίζει κατακόρυφα τη Γηραιά Ήπειρο και κυριαρχείται από δύο ηγεμονίες, κάθε μια από τις οποίες είναι με τον τρόπο της ευρωπαϊκή. Παρ' όλο που η ΕΣΣΔ είναι ασιατική, παραμένει στέλεχος ευρωπαϊκό. Οι Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής είναι κατά 90% Ηνωμένα Κράτη Ευρωπαίων μεταναστών. Αυτή η κατάσταση είναι που καθιστά ακόμα πιο σύνθετο τον ορισμό της Ευρώπης.

Τέλος, υπάρχει και μια άλλη δυσκολία ορισμού: η Ευρώπη έχει εξευρωπαϊστεί τον κόσμο και μοιραία κατάντησε τον εξευρωπαϊσμό παγκόσμιο. Γι' αυτόν το λόγο, το ειδικά ευρωπαϊκό δεν είναι πλέον αποκλειστικά ευρωπαϊκό: το έθνος-κράτος, η δημοκρατία, ο ανθρωπισμός, η ορθολογικότητα, η επιστήμη, η τεχνολογία είναι παιδιά της Ευρώπης και όλου του κόσμου ταυτόχρονα. Δηλαδή, τα πολιτιστικά όρια είναι συγκεχυμένα γιατί ο ευρωπαϊκός πολιτισμός απλώθηκε και απλώνεται παντού στον κόσμο.

Τι απομένει από την Ευρώπη, αυτό το γεωπολιτικό, ιστορικό και πολιτισμικό σύμπλεγμα που αναδύεται μέσα από τις συγκρούσεις και τις αλλεπάλληλες μεταμορφώσεις της; Απομένει η πολύ πλούσια ποικιλία των υπερεθνικών (γερμανικών, λατινικών, σλαβικών) πολιτισμών και των εθνικών πολιτισμών που ο καθένας είναι εκπροσωπείται από μία πρωτότυπη γλώσσα. Παράλληλα, απομένει μία εξαιρετική πολυμορφία, μία ετερομορφία επιμέρους εθνικών πολιτισμών που φυλάσσουν τα κράτη ως κόρη οφθαλμού. Στην προοπτική των αχανών χωρών με τους διαφορετικούς πολιτισμούς της ασιατικής και της αμερικανικής ηπείρου, η Ευρώπη εμφανίζεται σαν μία σφαίρα μικρών πολιτισμικών διαμερισμάτων τοπικών, περιφερειακών, επαρχιακών, εθνικών.

Κατά συνέπεια, χρειάζεται να αναζητήσουμε στο παρόν και όχι στο παρελθόν την αρχή της ευρωπαϊκής οργάνωσης. Είναι ακριβώς η ζωτική ανάγκη να διασώσει την ταυτότητά της που επικαλείται μια νέα μεταμόρφωση της Ευρώπης.

Επιλογή Βιβλιογραφίας

Barlett Robert, *The making of Europe: Conquest, Colonization and Cultural Change 950-1350*, Penguin Books, Harmondsworth 1993.

Burke Peter, "Did Europe exist before 1700 ?" στο *History of European Ideas*, Vol. 1 1980, σ.σ 21-29.

Duroselle, Jean-Baptiste, *Europe: A History of its Peoples*, Viking, London, 1990.

Heikki Mikkeli, *Europe as an idea and an identity*, Palgrave 1998.

Kevin Wilson & Jan van der Dussen, *The history of the idea of Europe*, Routledge, London 1996.

Padgen Anthony (ed.), *The idea of Europe: from Antiquity to the European Union*, Woodrow Wilson Press & Cambridge University Press, USA 2006 (3rd edition).

Reuter, Timothy, “Medieval Ideas of Europe and their modern historians” στο *History Workshop Journal*, vol. 33, σ.σ. 176-196.

Rougemont , Denis de, *The idea of Europe*, αγγλ. έκδ., Νέα Υόρκη-Λονδίνο 1966.
Thompson Martyn P., “Ideas of Europe during the French Revolution and Napoleonic Wars” στο *Journal of the History of Ideas*, vol. 55, 1994, σ.σ. 37-58.

Ullman Walter, *Medieval Political Thought*, Penguin, Harmondsworth 1979.

Καραγεώργος Βασίλης, «Ο όρος «Ευρώπη» στις μεσαιωνικές πηγές», *Αντίδωρον πνευματικόν*, (τιμητ. τόμος Γερασιμ. Κονιδάρη), Αθήνα 1981, σ.σ. 5- 37.

Μορέν Εντγκάρ, *Να σκεφτούμε την Ευρώπη*, Εξάντας, Αθήνα 1991.

Χασιώτης Ιωάννης Κ., *Αποζητώντας την ενότητα στην πολυμορφία: Οι απαρχές της ευρωπαϊκής ενότητας από το τέλος του Μεσαίωνα ως τη Γαλλική Επανάσταση*, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1999.

* * *